

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ: ВІКОВИЙ АСПЕКТ

Дубиніна Діана Еміліївна

чернігівський державний педагогічний університет імені
Т.Г.Шевченка, старший викладач кафедри екологічної психології та
психічного здоров'я, м. Чернігів, Україна

В статті розглядається проблема екологічної свідомості. Наводяться результати емпіричного дослідження, що свідчать про домінування колаборативної екодиспозиції у досліджуваних. Було виявлено, що у підлітків домінують я-цінності, у юнаків – екологічні цінності, у дорослих та людей похилого віку – моральні та соціальні цінності.

Ключові слова: екологічна свідомість, цінності: моральні, соціальні, екологічні, я-цінності, диспозиції: колаборативна, несесітивна, індіферентна, совмесійна, совметральна, гашинарна.

Постановка проблеми. Необхідність вивчення екологічної свідомості зумовлена конкретними змінами у сучасному суспільстві: загострення конфліктів у відносинах між людиною і природою, переходом до постіндустріального розвитку суспільства, глобалізацією. Як наслідок цих змін, поряд з позитивними перевагами розвитку виникають і екологічні проблеми. Зміни, які відбуваються у сучасній Україні мають ґрунтуватися на існуючих духовних традиціях суспільства і включати вирішення екологічних проблем, які потрібні для подальшого розвитку суспільства. Тому неможливим стає вирішення екологічних проблем без формування екологічної свідомості.

На думку психологів, екологічна свідомість має багатокомпонентну структуру[1;4;7]. С.Д.Дерябо та В.А.Ясвін вважають, що структуру екологічної свідомості складають:

- уявлення про взаємозв'язки в системі «людина – природа» і в самій природі;
- суб'єктивне відношення людини до світу природи;
- відповідні стратегії взаємодії людини з світом природи;
- життєві цінності етичного плану, які визначають необхідність екоорієнтованих цінностей[1].

Український психолог В.О.Скребець виділяє такі структурні компоненти екологічної свідомості:

- чуттєві уявлення та образи, переживання, щодо категорій і явищ екологічної дійсності;
- цінності;
- індивідуальний та суспільний екологічний досвід, який детермінує практичну діяльність – екодиспозиції[7;8;9].

За сучасних умов важливим є дослідження динаміки екологічної свідомості, яку розглядають як цілісний феномен, що вимагає від людини активного ставлення до природи та самого себе. Тому метою нашого дослідження є вивчення вікових особливостей структурних компонентів екологічної свідомості за концепцією В.О.Скребця.

Методика та організація дослідження. Загальна кількість учасників дослідження – 300 осіб. Використовуючи міжнародну класифікацію вікової періодизації[5] ми поділили нашу вибірку на наступні групи: 1 група – до 16 років(61 особа), 2 група – від 17 до 19 років(47 осіб), 3 група – від 20 до 40 років(83 особи), 4 група – від 41 до 60 років(65 осіб), 5 група – старші 61 року(40 осіб).

Об'єктом дослідження виступає свідомість особистості. Предметом дослідження є вікова динаміка структурних компонентів екологічної свідомості.

Для дослідження була використана методика В.О.Скребця «ТЕД». Методика дозволяє виявити систему цінностей та екологічні диспозиції особистості. Тест був запропонований В.О.Скребцем в 1994 році. Методика дозволяє охарактеризувати кількісні прояви 4-х категорій цінностей: соціальних, екологічних, моральних та я-цінностей. Поряд з цим, вираховуються індекси екопсихологічних диспозицій. В психології екодиспозицією розуміють як певний план поведінки, спосіб дій щодо тих або інших екологічно значущих цінностей. В.О.Скребець виділяє наступні екодиспозиції: колаборативну, несесітивну, індіферентну, совмесійну, совметральну та гашинарну.

Результати дослідження. Цінність використовується для позначення об'єктів, явищ, подій, які втілюють у собі суспільні ідеали. Як правило, цінності виступають важливим фактором соціальної регуляції поведінки і взаємовідносин людини.

Соціальні цінності відображають характер поведінки людини у суспільстві. Це індивідуальна поведінка по відношенню до динаміки суспільних процесів. Соціальні цінності, проходячи через призму життєдіяльності, входять до психологічної структури особистості, як одне із джерел її поведінки. В моральних цінностях виражаються загальноприйняті оцінки, правила, норми закріплені силою звичок, традицій даного суспільства. Також виділяються екологічні цінності та Я – цінності.

Щоб розкрити механізм і закономірності вияву категорій цінностей розглянемо рис.1 процентного співвідношення ряду цінностей у свідомості людей різного віку.

Дослідження показало, що для першої групи – підлітків віком менше 16 років найбільш значимими виявились Я-цінності(52%), другу позицію займають соціальні цінності(49%), наступна цінність – екологічна(48%) і на останній позиції – моральні цінності(45%).

Такий розподіл обумовлений віковими особливостями підлітків. Для них важливим є самоствердження та самовираження власного «Я», становлення «Я» концепції. Як з'ясовано нашим дослідженням, в цей період важливими для підлітка виступають ще й соціальні цінності. На перше місце для них виступають цінності тієї соціальної групи в яку вони входять. І, на жаль, цінності даної групи не завжди співвідносяться з моральними цінностями, які існують у даному суспільстві. Прояв екологічної цінності на рівні 48% говорить про недостатню сформованість ставлення до природи і довкілля та домінування прагматичного характеру взаємодії з нею.

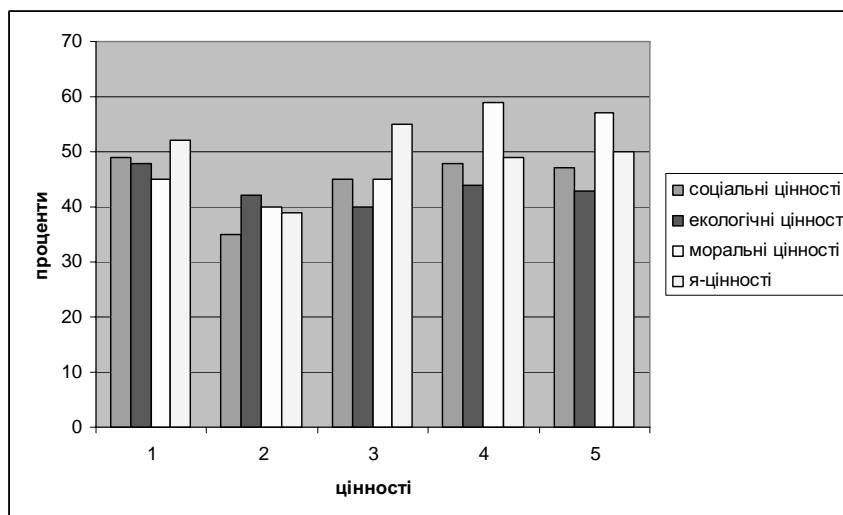

Рис.1 Процентне співвідношення цінностей у свідомості людей

Умовні позначення: 1 – до 16 років, 2 – від 17 до 19 років, 3 – від 20 до 40 років, 4 – від 41 до 60 років, 5 – старші 61 року.

Для другої групи – вік від 17 до 19 років важливими виявились екологічні цінності (41%) Я – цінності (39%), моральні (39%). Це свідчить, про те, що у даної групи досліджуваних уже сформовані досить сталі уявлення про стан екології та своє місце в ньому. Соціальні цінності (37%) менш виражені.

Люди віком від 20 до 40 років обирають як домінуючі Я – цінності (55%), моральні цінності (45%), соціальні (46%) Це обумовлено тим, що в цей період люди завоюють нові соціальні ролі і тому взаємодія з іншими дозволяє оцінювати себе. В цей період людина починає покладатися на себе. Екологічні цінності (40%) виявились менш значимими. На даному віковому етапі людина співвідносить свої дії з правилами і нормами існуючими в суспільстві.

Для четвертої та п'ятої груп домінуючими є моральні цінності (58% та 56%). Люди цієї групи мають великий життєвий досвід. І тому, формуючи свою діяльність завжди користуються правилами моралі не співвідносячи її з суспільними поглядами. Як зазначав А.О.Рєан, цій групи людей притаманна орієнтація на реалізацію морально-духовних відносин з оточенням [6].

Порівняння форми прояву цінностей за їх кількісним співвідношенням у людей різного віку за допомогою Т-критерія Стьюдента дозволило виявити статистично значимі відмінності: між підлітками 13 - 16 років та юнаками 17 - 19 років за позначенням соціальних цінностей ($x=49$; $p<0.001$; порівняно з $x=31$), екологічних ($x=48$; $p<0.001$; порівняно з $x=41$; $p<0.001$), я – цінностей ($x=40$; $p<0.001$; порівняно з $x=39$; $p<0.001$); між групою підлітків 13 -16 років та групою дорослих 20 - 40 років за позначенням екологічних цінностей ($x=48$; $p<0.001$; порівняно з $x=41$; $p<0.001$); між групою підлітків 13 -16 років та групами 40 – 60 років і більше 61 року за позначенням моральних цінностей ($x=45$; $p<0.001$; порівняно з $x=57$; $p<0.001$); між групою 17–19 років та 20-40 років за позначенням соціальних цінностей ($x=34$; $p<0.001$; порівняно з $x=49$; $p<0.001$), за позначенням я – цінностей ($x=39$; $p<0.001$; порівняно з $x=49$; $p<0.001$); за позначенням моральних цінностей ($x=39$; $p<0.001$; порівняно з $x=55$; $p<0.001$), за позначенням я – цінностей ($x=39$; $p<0.001$; порівняно з $x=49$; $p<0.001$); між групою 20 -40

років та 41 -60 років за позначенням моральних цінностей ($x=57$; $p<0.001$; порівняно з $x=59$; $p<0.001$); між групою 20 -40 років та старших 61 року за позначенням моральних цінностей ($x=45$; $p<0.001$; порівняно з $x=55$; $p<0.001$).

Таким чином, було виявлено, що моральні цінності домінують у людей більш старшого віку завдяки життєвому досвіду вони усвідомлюють своє місце у суспільстві та орієнтуються у своїй поведінці і діяльності на моральні правила. У молодших підлітків важливе значення мають соціальні цінності.

Значну роль у взаємодії людини і природи відіграють екологічні диспозиції. Екодиспозиції вказують на спрямованість дій та вчинків особистості стосовно довкілля. Виділяють шість категорій екодиспозицій: колаборативна (співробітництво), несесітивна (використання), індиферентна (відсторонення), совмісійна (залежність), совметральна (підкорення), гашенарна (псування) [7;9].

Розглянемо процентне співвідношення прояву екодиспозицій у досліджуваних різного віку.

Для підлітків (рис.2) особливе значення має колаборативна екодиспозиція (62%), яка формує їх поведінку. Певно, що діти розуміють наслідки своєї поведінки, намагаються приймати рішення згідно законів природи. Але поряд з цим значно розвинена індиферентна диспозиція (50%). Маючи знання про закони природи, людина ігнорує їх, абстрагується від оточуючого середовища, не помічає його. У буденній свідомості ця екодиспозиція є найпоширенішою [7]. В процесі навчання і виховання у підлітків також формується несесітивна екодиспозиція (45%), яка сприяє формуванню споживачької поведінки по відношенню до природного середовища та призводить до прагматичного стилю взаємодії з природою. Поряд з цим для підлітків важливою є і совмісійна екодиспозиція. У них проявляється покірність перед силами природи, усвідомлюється слабкість людини перед її стихіями. Це може бути результатом впливу засобів інформації або проживання на забрудненій території. Також була виявлена гашенарна екодиспозиція (31%). Це може бути обумовлено підлітковою агресивністю. І що агресивність вони переносять на об'єкти природи [1].

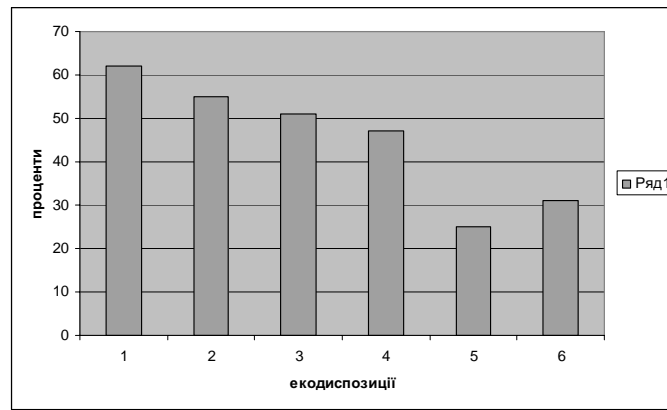

Рис.2 Процентне співвідношення прояву екодиспозицій у підлітків

Умовні позначення: 1-коллаборативна екодиспозиція, 2- несесітивна екодиспозиція, 3 – індиферентна екодиспозиція, 4 – совмесійна екодиспозиція, 5 – совметральна екодиспозиція, 6 – гашенарна екодиспозиція

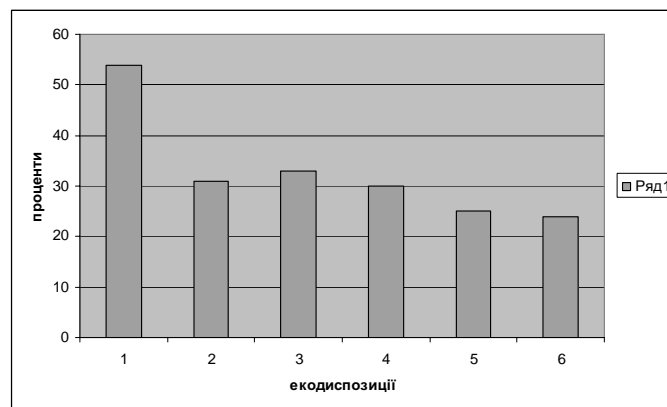

рис.3 Процентне співвідношення прояву екодиспозицій людей юнацького віку

Умовні позначення: 1-коллаборативна екодиспозиція, 2- несесітивна екодиспозиція, 3 – індиферентна екодиспозиція, 4 – совмесійна екодиспозиція, 5 – совметральна екодиспозиція, 6 – гашенарна екодиспозиція

Для юнаків (рис.3) як і підлітків значимою виявилась колаборативна екодиспозиція(54%). В цей період у юнаків уже сформоване уявлення про оточуюче середовище. Значну роль в їх житті відіграють екологічні цінності(вони є домінуючими). Юнаки мають достатні знання

про закони природи, реально оцінюють сучасний стан її і у них формується модель ідеальної взаємодії з оточуючою довкіллям. Але вимоги і стан життя впливають на реальну поведінку людини. Тому і бачимо і індиферентну і несесітивну та совметральну поведінку юнаків.

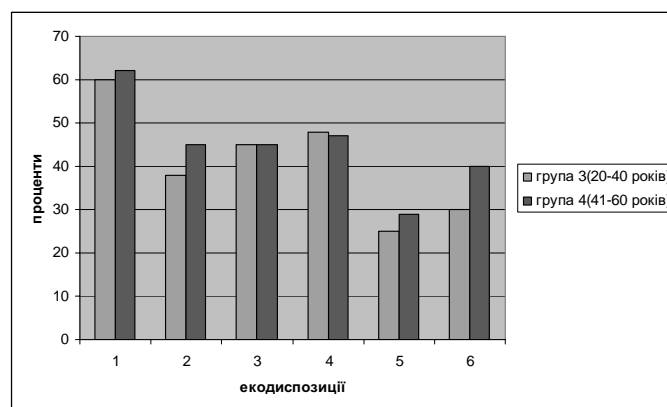

Рис.4 Процентне співвідношення прояву екодиспозицій групи людей середньої та старшої дорослості

Умовні позначення: 1-коллаборативна екодиспозиція, 2- несесітивна екодиспозиція, 3 – індиферентна екодиспозиція, 4 – совмесійна екодиспозиція, 5 – совметральна екодиспозиція, 6 – гашенарна екодиспозиція

Як було виявлено в аналізі у людей середнього віку(групи 3 та 4) значно домінує колаборативна екодиспозиція (рис.4). Люди знають про сучасний стан природи, закони її розвитку. Саме люди середнього віку складають значну кількість членів організацій, які захищають

довкілля. У них сформована готовність до відновлення порушених зв'язків з природою. В основі їх свідомості лежить розуміння активного ества і живої тканини в природі. Можливо для деякого з досліджуваних, цей вибір обумовлений «соціально бажаними» відповідями, тенде-

нціями моди. Поряд з цим, люди цієї групи виявляють залежність від природи (совмісйна екодиспозиція), проявляють покірність, шукають в ній захисту. Досить значна кількість наших випробовуваних проживає на територіях, які постраждали від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, тому вони ідентифікують природу з катаклізмами. Поряд з нею спостерігається індиферентна екодиспозиція. При розумінні природи, з одного боку, та покірності, з іншого, люди демонструють байдуже

відношення до неї. Напевно незадоволення життєвим станом витісняють на задній план екологічні проблеми. В аналізі з'ясувалось, що у людей старше 40 років також значно виражена гашенарна екодиспозиція(40%), яка проявляється в псуванні природи, споживацькому ставленню до неї. На наш погляд, це обумовлено тим, що суспільною практикою закріпилося уявлення про реальну поведінку людини у спрямуванні її дій на задоволення своїх потреб.

рис.5 Процентне співвідношення прояву екодиспозицій людей похилого віку

Умовні позначення: 1-коллаборативна екодиспозиція, 2- несесітивна екодиспозиція, 3 – індиферентна екодиспозиція, 4 – совмісйна екодиспозиція, 5 – совметральна екодиспозиція, 6 – гашенарна екодиспозиція

В аналізі виявилось, що у людей похилого віку (старших 61 років) значно виражені коллаборативна екодиспозиція(59%) та совмісйна екодиспозиція(57%). Досліджувані цієї групи бережливо відносяться до природи, будують свої стосунки з нею, користуючись моральними правилами і нормами. Поряд з цим, у досліджуваних проявляється і покірність перед силами природи. На думку психологів, це пов'язано з відчуттям загрози, що формується у людей похилого віку[6]. Менш вираженою є несесітивна екодиспозиція. Можливо, це обумовлене потребою людини похилого віку в передачі наступним поколінням духовного та матеріального спадку і тому вони рідко демонструють споживацьку поведінку. Можливо і тому, в дослідженні були виявлені слабо виражені совметральна(30%) та гашенарна(32%) екодиспозиції.

Висновки. Результати емпіричного дослідження дозволяють дійти наступних висновків, для підлітків властиве домінування я-цінностей та соціальних цінностей, коллаборативної, індиферентної та совмісйної екодиспозицій. На нашу думку, це обумовлено віковими особливостями підлітків: в цей період формуються навички логічного мислення, стилю діяльності, розширюється коло інтересів, розвивається самопізнання та формується Я-концепція. Поряд з цим, підліток стає залежним від соціального оточення. Він розуміє природу, але може демонструвати відстороненість та покірність силам природи. У юнаків значно виражені екологічні цінності, моральні та я-цінностей, коллаборативна екодиспозиція. Ми вважаємо, що це пов'язано з становленням особистості, отриманням освіти, які в подальшому сприяють формуванню поведінки юнаків. Для групи досліджуваних 20-40 років головними виступають я-цінностей, моральні та соціальні цінності, коллаборативна, совмісйна та індиферентна екодиспозиції. Такий вибір, на нашу думку, обумовлений професійним вибором, самовдосконаленням та

демонструванням поведінки прийнятої у суспільстві. У людей похилого віку та періоду середньої дорослості значно виражені моральні цінності, коллаборативні, совмісйні та несесітивні екодиспозиції. Головним досягнення цього віку є мудрість. Своєю поведінку вони формують спираючись на знання, досвід та домінуючі в суспільстві установки по відношенню до природи.

Отже, вікові особливості розвитку екологічної свідомості, сенсо-ціннісних екодиспозицій, поведінкових форм взаємодії з природним довкіллям узгоджуються з провідними психічними новоутвореннями кожного вікового періоду, та мають свої специфічні ознаки, тенденції і детермінації екологічного спрямування.

Література

1. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология.-Ростов-на-Дону.: Феникс, 1996. – 480с.
2. Львовичина А.М. Основы экологической психологии: Навч. Посіб. -К.: МАУП, 2004.- 136с.
3. Мамешина О.С. Методики экпсихологического исследования.-Николаев., 2006.
4. Панов В.И. Экологическая психология: состояние и перспективы // Экологична психологія. Хрестоматія.- К., 2006.
5. Реан А.А. От рождения до смерти. – СПб.,2005.
6. Скребец В.А. Экологическая психология.- К.: МАУП, 1998.
7. Скребець В.О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи.- К.:Видавничий Дім «Слово», 2004. – 440с.
8. Скребець В.О. Екологічна свідомість: визначення поняття змісту і форм прояву //Екологічна психологія /за ред. Швалба Ю.М. – К.: Стакер, 2006. – 490 с. –(Хрестоматія)
9. Скребець В.О. Концептуальні засади побудови регіональної моделі екологічної освіти і виховання учнівської молоді.- К.:Ніка -Центр,2006